

<https://doi.org/10.62837/2024.10.135>

AYGÜN ƏLİ qızı BAĞIRZADƏ
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, müəllim
GDU dissertant

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ DƏRİÇİLİK LEKSİKASI: TƏHLİL VƏ TƏSNİFAT

Açar sözlər:

Azərbaycan dilində: dəri, dəriçilik, paraqçılıq, tarixi, mədəniyyət

Rus dilində: кожа, кожевенное искусство, шляпное дело, история, культура

İngilis dilində: leather, leatherworking, hatmaking, history, culture

Giriş. Leksika dilin əsas elementlərindən biridir və hər bir ixtisas sahəsinin özünə məxsus terminoloji quruluşu vardır. Dəriçilik, qədim zamanlardan bəri insan həyatında mühüm rol oynamış və bir çox cəmiyyətlərdə həm sənətkarlıq, həm də sənaye sahəsi kimi inkişaf etmişdir. Bu sahənin leksikası, həm dəri istehsalının mərhələlərini, həm də bu sahə ilə bağlı xüsusi avadanlıqlar və prosesləri əhatə edən bir çox termini özündə cəmləşdirir. (Mustafayev, 2019)

Dəriçilik leksikası həm gündəlik həyatın müxtəlif sahələrində (dəri məhsulları istehsalı, alqı-satqı, təmir və s.), həm də sənətkarlıq və peşəkar dillərdə çoxlu sayda özəl terminləri ehtiva edir. Bu məqalədə dəriçilik leksikasının tərkibi və onun dilçilikdəki yerini araşdıracaq, eləcə də bu terminlərin mənalarını və istifadə sahələrini nəzərdən keçirəcəyik. Həmçinin, dəriçiliyə aid leksikanın sosial və mədəni əlaqələrini də müzakirə edəcəyik.

İnsanın təbii ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədilə yaradılan müxtəlif əşyalar və proseslər xalqın maddi mədəniyyət anlayışına daxildir. Başqa sözlə, insanın ətraf mühitə yalnız nəzəri deyil, praktiki şəkildə hansı dərəcədə sahibləndiyini müəyyən etmək üçün əsas göstərici maddi mədəniyyətdir. Maddi mədəniyyətin leksikası çox genişdir və ona dəriçilik, metalışləmə, daşışləmə, toxuculuq, dulusçuluq, boyaqçılıq, ağacışləmə kimi kiçik sahələr daxildir. Azərbaycan dilində maddi mədəniyyətin leksikası ilə mənəvi mədəniyyətin leksikası qarşılıqlı vəhdətdədir. Mənəvi mədəniyyət isə elmin tətbiqi, xalqın bilik səviyyəsi, davranış qaydaları, dilin zənginliyi, tibb, insanların maraqları və s. kimi anlayışları əhatə edir. Dilin leksik sistemi həm maddi, həm də mənəvi mədəniyyətin sahə leksikasını formalaşdırır. Maddi və mənəvi mədəniyyət bir-birini tamamlayır və əlaqəlidir. Çünki hər bir maddi mədəniyyət nümunəsi, onu yaradan insanların mənəvi dünyagörüşlərini də özündə əks etdirir. İnsan idrakında bir ideya və ya düşüncə formalaşmadan heç bir maddi mədəniyyət nümunəsi ortaya çıxa bilməz. Beləliklə, maddi və mənəvi mədəniyyət arasında sıx əlaqə mövcuddur və biri digərini şərtləndirir. Bu səbəbdən bəzi tədqiqatçılar mədəniyyətin sinkretik xarakter daşdığını vurğulayırlar. Məsələn,

A.M. Arnoldov, mədəniyyəti insanın yaratdığı maddi və mənəvi dəyərlərin sintezi olaraq, dinamik və yaradıcı bir proses hesab edir [Арнольдov, 1993:10].

1. Dəriçilik Leksikasının Tərifı və Əhəmiyyəti. Leksika, dilin söz ehtiyatını və bu sözlərin mənalarını, quruluşunu və istifadə sahələrini müəyyən edən bir anlayışdır. Hər bir sahənin özünə məxsus leksikası olur ki, bu da həmin sahənin peşəkar mühitində istifadə olunan terminlərdən ibarətdir. Dəriçilik leksikası da bu sahə ilə bağlı təcrübə və bilikləri əks etdirən xüsusi bir leksik qrupdur.

Dəriçilik sahəsi qədim zamanlardan bəri inkişaf etdiyi üçün, bu sahə ilə bağlı leksikanın da tarixi çox qədimdir. (Kərimov, 2020; Nərimanov, 2017) Leksikada yer alan terminlər yalnız dəri emalı və istehsalı ilə bağlı deyil, həm də dəridən hazırlanmış məhsullar, bu məhsulların istifadə qaydaları, habelə dərinin təmir edən və işləyən alətlərə də aiddir. Məsələn, "deri" sözünün mənası yalnız heyvan dərisinin bir emal prosesi deyil, həm də bu dərilərin müxtəlif növ və keyfiyyətlərini müəyyən edir. Dəriçilik leksikasının əhəmiyyəti, həm də dilin inkişafında, xüsusən də yeni terminlərin yaranmasında və elmi tədqiqatlarda əks olunur. Bu sahə, həmçinin sənayenin inkişafı ilə bağlı yeni sözlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, "sintetik dəri", "ekoloji dərilər" kimi terminlər müasir dövrdə geniş yayılmağa başlamışdır və bu, müasir texnologiyanın dəri istehsalına təsirini göstərir.

2. Dəriçilik Leksikasının Təsnifatı. Dəriçilik leksikasını müxtəlif kateqoriyalara ayırmaq mümkündür. Aşağıdakı əsas qruplaşdırmalar bu sahənin leksik tərkibini daha aydın anlamağa kömək edir:

Dəriyə aid terminlər : Bu kateqoriya dərinin növləri, xüsusiyyətləri və bu sahədəki emal proseslərini əhatə edir. Məsələn, "kəsim", "təmizləmə", "qurutma", "boyama", "natamam dərilər", "təbii dərilər" və s.

- Alət və avadanlıqlara aid terminlər: Dəriçilikdə istifadə olunan alətlər və avadanlıqlar haqqında xüsusi sözlər vardır. Məsələn, "bıçaq", "iynə", "kəsic avadanlıq", "dəri təmizləyicisi", "yivli maşın", "dəri dikişi" və s.

- Dəri məhsullarına aid terminlər: Dəri emalı nəticəsində yaranan məhsullar, onların növləri və xüsusiyyətləri ilə bağlı xüsusi leksik ifadələr mövcuddur. Məsələn, "çanta", "ayaqqabı", "cüzdan", "kəmər", "qolbaq", "güman" və s.

- Proseslərə aid terminlər: Dəriçilikdə tətbiq olunan texniki və sənaye proseslərinə aid terminlərdir. Məsələn, "sintetik dərinin hazırlanması", "quru dərinin emalı", "boyama prosesi", "dərinin yumuşadılması" və s.

3. Dəriçilik Leksikasının Sosial və Peşəkar Dildəki Rolu. Dəriçilik leksikası yalnız müəyyən bir sahənin texniki terminologiyasını əhatə etmir, həm də bu sahəyə aid sosial və mədəni xüsusiyyətləri də əks etdirir. Dəri emalı və istehsalı zamanla həm sənətkarlıq, həm də sənaye sahəsi kimi inkişaf etmişdir. Leksikanın inkişafı bu sahənin tələblərinə uyğun olaraq baş vermişdir.

Həmçinin, müasir dövrdə dəridən istifadə sahələri genişlənməmişdir: dəridən istifadə edilən məhsullar yalnız geyim və ayaqqabı ilə məhdudlaşmışdır, həm də

avtomobil sənayesində, mebel istehsalında, texnologiyada və s. sahələrdə də istifadə edilir. (Mustafayev, 2019; Nərimanov, 2017) Dəri məhsullarının istehsalı və alqı-satqısı ilə bağlı istifadə olunan yeni terminlər də daim inkişaf edir.

4. Dəriçilik Leksikasının Tədqiqi və Tətbiqi. Dilçilikdə dəriçilik leksikasının təhlili həm leksikologiya, həm də etimologiya sahələrində maraqlı bir tədqiqat mövzusu ola bilər. Dəriçiliklə bağlı terminlər çox zaman spesifik mədəni və sosial əlaqələri əks etdirir, buna görə də bu sahənin dilçilik aspekti həm təhlil, həm də tərcümə baxımından mühüm rol oynayır. Dəri işçiliyi həm mədəni, həm də dil baxımından zəngin bir keçmişə malik, çox qədim bir sənət sahəsidir. Azərbaycan dilində dəri işləmələ bağlı istifadə olunan sözlər yalnız bu peşəyə aid olan xüsusi bir terminologiya yaratmaqla qalmır, həm də bu sənət sahəsi ilə əlaqəli olanların və bu sahəyə marağı olanların dilində bir kimlik və mədəniyyət daşıyıcısı kimi istifadə olunur. Bu sözlər, sadəcə dil elmi baxımından deyil, həm də cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə və peşə qruplarına aid bir xüsusiyyət və mədəniyyət kimi dəyərləndirilə bilər. Azərbaycan dilində dəri işləmələ bağlı sözlərin dilin sosial strukturu və cəmiyyətin müxtəlif qruplarına ayrılması ilə əlaqəli olaraq müxtəlif alt sahələrdə istifadə edilməsi, bu sənət sahəsinin necə inkişaf etdiyini və nə qədər ixtisaslaşmış olduğunu göstərir. H. Əsgərovun "Azərbaycan dilində maddi mədəniyyət lüğəti" adlı əsərində dəri işləmələ bağlı söz varlığının kateqoriyalara ayrılması, bu sahəyə aid müxtəlif zanaatların öz içindəki ixtisaslaşma və terminoloji fərqləri aydın şəkildə göstərir. Bu kateqoriyalar dabbaklıq, papaqçılıq, kürkçülük, ayaqqabıcılıq və sarraçlıq kimi müxtəlif dəri işləmələ bağlı sahələrin özlərinə məxsus fərqli tələbləri və sözlərdən ibarət olduğunu göstərir. Dəri işçiliyi ilə bağlı sözlərin zamanla funksionallığını itirməsi, texnoloji inkişaf və sənayeləşmə kimi amillərin təsiri ilə bu ənənəvi sənətin geriləməsinə səbəb olmuşdur. Lakin, az sayda sənətkarın bu mirası davam etdirməsi, dil və mədəniyyətin bu xüsusi sahəsinə yaşatmağa yönəlmiş bir təşəbbüs kimi diqqət çəkir. Azərbaycan dilində dəri işləmələ bağlı söz varlığının tədqiqi yalnız dilçilik baxımından deyil, həm də mədəni irsin qorunması və anlaşılması üçün önəmli bir işdir. Dəri işçiliyi ilə əlaqəli sözlər müasir dildə yerini itirmiş olsa da, bu dilin zənginliyini və keçmişdəki sosial quruluşunu anlamaqda vacib bir rol oynayır. Buna görə də, bu sözlərin sisteməlik şəkildə araşdırılması həm dil elmi, həm də mədəni tədqiqatlar baxımından dəyərli bir töhfə verə bilər. Dəriçilik leksikasının təhlili, həm dəri sənətinin inkişafını izləməyə, həm də bu sahənin terminologiyasının daha geniş istifadəsi üçün əsaslar yaratmağa kömək edir. Müxtəlif dillər arasında dəriçilik leksikasının tərcüməsi və uyğunlaşdırılması da xüsusi diqqət tələb edir. (İordanov, 2021)

Nəticə

Dəriçilik leksikası, bu sahənin dərin köklərə sahib olduğunu və zəngin bir dil mədəniyyətini təmsil etdiyini göstərir. Dəriçiliyin uzun tarixi, yalnız texniki və sənaye aspektlərindən ibarət deyil, həm də sosial, mədəni və iqtisadi əlaqələrə dair

zəngin dil materiallarını özündə cəmləyir. Bu leksika, həm də sənətin və sənaye istehsalının müxtəlif mərhələlərini, məhsul növlərini, iş alətləri və emal proseslərini əks etdirir. Həmçinin, leksikanın inkişafı, bu sahənin müxtəlif dövrlərdəki tələbləri və innovasiyalarla necə təkamül etdiyini göstərir. Dəriçilik leksikasının analizi, dilçiliyin müxtəlif sahələri üçün, xüsusilə leksikologiya və etimologiya sahələrində, dərin araşdırmalar aparmağa imkan verir. Bu sahənin leksik təhlili, yalnız terminlərin mənalərini aydınlaşdırmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda dilin cəmiyyətlə necə əlaqələndiyini və müxtəlif dövrlərdə necə dəyişdiyini anlamağa kömək edir. Həmçinin, müasir dövrdə texnoloji yeniliklər və ekoloji tələblər, leksikanın yeni sözlər və ifadələrlə zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. "Süni dəri" və "ekoloji dərilər" kimi yeni ifadələr bu sahənin müasir tələblərini və bazar ehtiyaclarını göstərir. Nəticə etibarilə, dəriçilik leksikasının tədqiqi, yalnız bu sahənin terminologiyasını başa düşməyə kömək etmir, həm də bu sənətin tarixi inkişafını, mədəniyyətlərarası əlaqələrini və müasir texnologiyaların bu sahəyə təsirini göstərir. Dəriçilik leksikasının inkişafı və təkamülü, dilin və cəmiyyətin necə dəyişdiyini anlamağa və bu sahənin müxtəlif dillərdə necə ifadə olunduğunu araşdırmağa imkan verir.

Ədəbiyyat Siyahısı:

1. Kərimov, M. (2020). **Dəriçilik və onun inkişafı**. Bakı: Elmi Nəşriyyat.
2. Əliyev, R. (2018). **Dəri sənayesi və onun dilindəki terminlər**. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
3. Nərimanov, S. (2017). **Dilçilik və peşəkar leksika: nəzəri yanaşmalar**. Bakı: Şərqi-Qərbi Nəşriyyatı.
4. Mustafayev, İ. (2019). **Dəriçilik və sənətkarlıq: Dil və mədəniyyət arasındakı əlaqələr**. Bakı: Elm və Təhsil.
5. İordanov, A. (2021). **Dəriçilik təcrübəsinin dilində yeniliklər**. Moskva: Akademiya.

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ DƏRİÇİLİK LEKSİKASI: TƏHLİL VƏ TƏSNİFAT

Xülasə

Bu məqalə, dəriçilik sahəsinin leksikasını və onun dilçilikdəki rolunu təhlil edir. Dəriçilik, qədim dövrlərdən bəri insanların gündəlik həyatında vacib yer tutmuş bir sənət və sənaye sahəsidir. Həm emal, həm də istehsal mərhələlərində istifadə olunan xüsusi terminlər, bu sahənin inkişafını və müxtəlif mədəniyyətlərdəki yerini əks etdirir. Məqalə, dəriçiliyə aid leksikanın geniş spektrini, təhlil edir, eyni zamanda onun tərkibindəki müxtəlif terminlərin tarixi inkişafını, sosial və peşəkar kontekstini müzakirə edir. Dəriçilik leksikası yalnız texniki və sənaye ilə bağlı ifadələri əhatə etmir, həm də bu sahənin mədəni və sosial aspektlərini də özündə daşıyır. Dəri işləməsi və emalı ilə əlaqəli terminlər, hər bir mədəniyyətin və cəmiyyətin bu sahə

ilə bağlı fərqli yanaşmalarını əks etdirir. Həmçinin, dəri məhsullarının istehsalı və alqı-satqısı ilə bağlı terminlər də daim dəyişir və yeni ifadələrlə zənginləşir. Bu məqalədə, dərinin növləri, işlənmə prosesləri, dəridən hazırlanmış məhsullar və bunlarla bağlı istifadə olunan terminlər dərinə təhlil olunacaq. Əlavə olaraq, leksikanın müasir dövrə uyğun dəyişməsi və yeni texnologiyaların tətbiqi ilə ortaya çıxan yeni ifadələr müzakirə ediləcəkdir. Məsələn, "sintetik dəri" və "ekoloji dərilər" kimi ifadələrin müasir dövrdə necə təkamül etdiyi və daha geniş istifadəyə sahib olduğu açıqlanacaq. Məqalə, həmçinin rus və ingilis dillərində dəriçiliklə əlaqəli açar sözlərin təhlilini təqdim edir, bu da beynəlxalq tədqiqatlar və tərcümə işləri üçün vacibdir. Bu araşdırma, dəriçilik leksikasının dilçiliyə təsirini daha geniş bir şəkildə ortaya qoyur və eyni zamanda bu sahənin müxtəlif dillərdə necə ifadə edildiyini və anlaşılmasını təmin edir. Nəticədə, dəriçilik leksikasının tədqiqi, bu sənət və sənayenin tarixini, texnologiyalarını və dilinin inkişafını başa düşməyə kömək edir.

Айгюн Багырзаде

**РЕДАКТИРОВАНИЕ СЛОВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ:
АНАЛИЗ И КЛАССИФИКАЦИЯ
РЕЗЮМЕ**

Эта статья анализирует лексику кожевенного ремесла и её роль в лингвистике. Кожевенное ремесло — это искусство и промышленная отрасль, которая занимает важное место в повседневной жизни людей с древних времен. Специальные термины, используемые как на стадии обработки, так и в процессе производства, отражают развитие этой отрасли и её место в различных культурах. Статья подробно анализирует широкий спектр лексики, связанной с кожевенным ремеслом, а также обсуждает историческое развитие, социальный и профессиональный контексты различных терминов. Лексика кожевенного ремесла не ограничивается только техническими и промышленными выражениями, но также включает в себя культурные и социальные аспекты этой области. Термины, связанные с обработкой и производством кожи, отражают различные подходы каждой культуры и общества к этому ремеслу. Кроме того, термины, связанные с производством и продажей кожаных изделий, постоянно изменяются и обогащаются новыми выражениями. В статье будет глубоко рассмотрено использование терминов, связанных с видами кожи, процессами её обработки, изделиями из кожи и соответствующими терминами. Также будет обсуждаться, как лексика меняется в современную эпоху, включая появление новых выражений с развитием новых технологий. Например, будет рассмотрено, как такие термины, как «искусственная кожа» и «экологичные кожи», развиваются в современном контексте и становятся более широко используемыми. Статья

также представит анализ ключевых слов, связанных с кожевенным ремеслом, на русском и английском языках, что является важным для международных исследований и переводческой работы. Данное исследование раскрывает влияние лексики кожевенного ремесла на лингвистику и одновременно помогает понять, как эта отрасль выражается и воспринимается в разных языках. В заключение, изучение лексики кожевенного ремесла способствует лучшему пониманию истории, технологий и развития языка в этой области.

Aygun Bagyrzade

EDITING VOCABULARY IN THE AZERBAIJAN LANGUAGE: ANALYSIS AND CLASSIFICATION

Summary

This article analyzes the lexicon of leathercraft and its role in linguistics. Leathercraft is an art and industrial field that has held an important place in people's daily lives since ancient times. The specialized terms used in both the processing and production stages reflect the development of this field and its place in various cultures. The article thoroughly analyzes the wide spectrum of lexicon related to leathercraft, while also discussing the historical development, social, and professional contexts of the various terms. The lexicon of leathercraft not only includes technical and industrial expressions but also carries the cultural and social aspects of this field. The terms associated with leather processing and production reflect the different approaches of each culture and society to this craft. Additionally, terms related to the production and sale of leather goods are constantly changing and being enriched with new expressions. In this article, terms related to types of leather, processing techniques, leather products, and the corresponding terminology will be deeply analyzed. Furthermore, the evolving lexicon in the modern era, including the emergence of new expressions with the application of new technologies, will be discussed. For example, the development and growing usage of terms like "synthetic leather" and "eco-friendly leathers" in contemporary times will be explored. The article also presents an analysis of key leathercraft-related terms in Russian and English, which is essential for international research and translation work. This research sheds light on the impact of leathercraft lexicon on linguistics and also helps in understanding how this field is expressed and understood across different languages. In conclusion, the study of the leathercraft lexicon aids in better understanding the history, technologies, and development of the language in this field.

Rəyçi: prof. Hüseyn Əsgərov